

Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikaların Doğu Sorunu Kapsamında Analizi

Barış Özdal*

Özet

1815 yılında yapılan Viyana Kongresi'nde ilk kez gündeme gelen ve emperyalizmin Avrupa'daki gelişim süreci içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımı üzerine Düvel-i Muazzama olarak tanımlanan Devletler tarafından yapay olarak yaratılmış bir sorun olan "Doğu Sorunu", 1853 Kırım Savaşı ve 1856 Paris Kongresi'nden itibaren tüm boyutları ile ortaya çıkmıştır. Prusya liderliğinde 1871 yılında ulusal birliğini sağlamasını takiben Almanya ise "Weltpolitik" politikası ile Doğu Sorunu'nun aktif bir tarafı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni tebaasının bağımsızlık talepleri kapsamında Almanya'nın izlediği politikalar özel olarak analiz edildiğinde, zaman içinde değişmekle birlikte, bu Devletin ilk etaptaki tutum ve politikalarının diğer Devletlerden farklı olarak "karışmama" ilkesine dayandığı saptanmaktadır. Daha geniş bir ifade ile belirtirsek, ulusal birliğini diğer Devletlere nazaran geç sağladığı ve genelde uluslararası sistemde özeldir ise Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşım mücade-

lesi olan Doğu Sorunu'nda, güçlü bir aktör olarak daha sonradan yer aldığı için Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü destekleyen bir politika izlemiştir. Bu politika bağlamında Almanya, I. Dünya Savaşı süreci içerisinde kendi çıkarları doğrultusunda tutum ve politika değiştirmiş ve Türk-Ermeni ilişkilerine müdabil olmaya ve bu ilişkileri yönlendirmeye başlamıştır. Bu politika değişikliğini takiben, askeri güvenlik gerekçeleri ile 27 Mayıs 1915 tarihinde yürürlüğe konulan Sevk ve İskân Kanunu'nun ise kimi Alman subaylarının ve yöneticilerinin yönlendirmesi ile uygulandığı ileri sürülmüştür.

Genel ve soyut bir biçimde belirttiğimiz bu bilgiler itibarıyla çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni tebaasının bağımsızlık talepleri kapsamında Almanya'nın izlediği politikalar spesifik olarak analiz edilecektir. Bu analiz kapsamında ise öncelikle genel hatlarıyla, Doğu Sorunu itibarıyla Almanya'nın Ermenilere yönelik izlediği politikalarındaki değişime yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu; Almanya; Türkiye; Ermeni Sorunu; Lepsius.

Giriş¹

Selçukluların 11. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'ya düzenlediği akınlarla başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarından itibaren Ermenilere "millet-i Sadıka-treue Nation" adını verecek şekilde gelişmiş ve 14. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar sorunsuz bir biçimde devam etmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bir yandan ulusçuluk-milliyetçilik akımının Osmanlı Ermenilerini etkilemesi, diğer yandan da Çarlık Rusya'sı, İngiltere ve Fransa gibi Devletlerin Ermeni toplumunu kendi politik ve ekonomik çıkarları için himaye etmesi ve zaman zaman da kışkırtması

(*) Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasal Tarih Anabilim Dalı. e-posta: barisozdal@gmail.com

(1) Bu makale büyük ölçüde tarafımızdan daha önce yayımlanan şu eserdeki bilgiler güncellenerek yazılmıştır. Barış Özdal, "Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar -Tessa Hofmann'ın İddialarının Analizi ve Kritisiz-", *Hogöriiden Yol Ayrımına Ermeniler Cilt 1*, Erciyes Üniversitesi-Neveşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS II) 22-24 Mayıs 2008, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını No. 163, Ocak 2009, ss. 295-234.

sonucunda ise etkileri günümüze dek süren *Ermeni Sorunu* ortaya çıkmıştır².

Daha geniş bir ifade ile belirtirsek, 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması³'nü takiben, 1789 Fransız Devrimi'nin etkisiyle 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasında ulusal bilinç gelişmeye başlamıştır⁴. 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi'nde ise *Doğu Sorunu*⁵ ilk kez gündeme getirilmiştir. Emperyalizmin Avrupa'daki gelişim sürecinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımı sırasında Düvel-i Muazzama olarak tanımlanan Devletler⁶ tarafından yapay olarak oluşturulan Doğu Sorunu kapsamında, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ilerlemesinin durdurulması, takip eden süreçte önce Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda ise tüm topraklarının bölüşümü öngörülmüştür. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaa, Düvel-i Muazzama tarafından dinsel ve etnik unsurlar kullanılarak, bağımsızlıkları yönünde isyan çıkarmaları için kışkırtılmış ve desteklenmiştir. Bu bağlamda önemle belirtilmesi gereken husus, Düvel-i Muazzama'nın çıkarları doğrultusunda Sırp, Bulgar ve Yunan isyanlarına destek vermesine rağmen, dönemin bazı Ermeni Patrikleri'nin⁷ ve Ermeni cemaatinin önde gelen kimi temsilcilerinin Avrupa'da yürüttükleri propaganda faaliyetlerine, pek itibar etmedikleridir. Planlı bir şekilde uygulanan Doğu Sorunu'nun gelişim süreci içinde belirttiğimiz bu sebepten ötürü, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Paris Barış Antlaşması⁸ ve Islahat Fermanı'nda, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlere,

- (2) Genel hatlarıyla aktardığımız Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için tarafımızdan yazılan ve yayımlanan şu çalışmalara ve bu çalışmalarda referans olarak kullandığımız kaynaklara bakınız: Barış Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006, ss. 109-119; Barış Özdal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Anlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu (1918-1922 Dönemi)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Aralık 2006, ss. 173-186; Barış Özdal, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir", *Global Strateji Dergisi*, Yıl 3, Sayı 10, Yaz 2007, ss. 95-104.
- (3) Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya,

Hıristiyan tebaasının dinlerini ve kiliselerini koruyacağını taahhüt etmiştir. Bu Andlaşmanın 7. maddesi itibarıyla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan tebaanın hamisi konumuna getirilmiştir. Rusya ayrıca, 14. madde hükümleri uyarınca Beyoğlu'nda bir Ortodoks kilise inşa etme, eski bir kiliseyi onarma ve bu kiliseleri kullanma hakkı elde etmiştir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz.; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya 1798-1919*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, 1970, ss. 27-32; Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 12, 271; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, ss. 15-17; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü -Osmanlı Diplomasi Tarihi-*, İmge Yayınları, Ankara, 1993, ss. 142-144.

- (4) McCarthy'nin de belirttiği gibi, Osmanlı gayrimüslim tebaasının ulusçuluğu, İtalyan ve Alman ulusçuluğunda da görülen ırkçı karaktere bürünmüş ama dinle, milliyet fikri arasındaki bağ hiçbir zaman yok olmamıştır. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi Yayın San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1998, ss. 4-12. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. Armaoğlu, op. cit., ss. 80-96.
- (5) Doğu Sorunu hakkında kapsamlı bilgi için bkz., Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, passim; Armaoğlu, op. cit., ss. 97-98; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1980 Cilt I*, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, ss. 51-58; Bayram Kodaman, *Şark Meselesi'nin Işığı Altında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1993, passim; Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 1985, passim; Karl Marx, *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)*, 2. Baskı, çev. Selahattin Hilav, Atilla Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, passim; Hüner Tuncer, "Doğu Sorunu" ve *Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit Yayınları, Ankara, 2007, passim; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye- Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*, 5. Baskı, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 376-381; Stefanos Yerasimos, *Milliyetlet ve Sınırlar - Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 45-75.
- (6) Düvel-i Muazzama yani "Büyük Güçler" olarak tanımlanan Devletler şunlardır: Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa, Prusya. Bu Devletlere 1871 tarihinden itibaren Almanya da eklenmiştir.
- (7) Osmanlı İmparatorluğu aleyhine propaganda faaliyeti yürüten bazı Patriklerin isimleri şöyle sıralanabilir: Mıgırdiç Hirimyan, Nerse Vorjabyedyan, Harutyun Vehabyedyan, Haren Aşıkyan, Mateos İzmirlıyan, Yeghiçe Turyan, Hovannes Arşaruni, Zaver Efendi, Genel olarak Ermeni Patrikhanesi'nin ve isimlerini belirttiğimiz Patriklerin çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, ss. 29-35; Esat Uras, *Tarichte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 174-198; Armaoğlu, "19. Yüzyıl Siyasi...", op. cit., ss. 566-568.
- (8) 1853 Kırım Savaşı sonrasında, dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Kont Walewski başkanlığında 1856 yılında yapılan Paris Konferansı'na İngiltere, Fransa, Sardunya, Avusturya, Prusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Antlaşması'nı imzalaması ile sonuçlanan bu Konferansa katılarak, Avrupalı Devletlerle çok önceden diplomatik ilişkiler kurmasına rağmen, ilk defa "Avrupa Uyumunu" temsil eden Devletlerle eşit statüde bir toplantıda temsil edilmiştir. Bu Andlaşmanın 7. Md.'sinde de vurgulandığı gibi taraf Devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini ve toprak bütünlüğünü kabul etmişler ve bu vesileyle de "Avrupa Sistemi"nde yer aldığını resmen açıklamışlardır. Andlaşma bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise Düvel-i Muazzama'nın, bir yandan yukarıda belirttiğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korum yükümlülüğünü üstlendiği, diğer yandan da elde ettikleri imtiyazlarla, Osmanlı yönetimi ve denetimli altında olan gayrimüslim tebaanın özerkliklerini ve bağımsızlıklarını elde etmeleri için destekleyici faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., İbid., ss. 257-284; Mehmet Gönlübol, *Millîterarası Siyasi Teşkilatlanma*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 236, Ankara, 1975, ss. 54-56; Şenol Kantarcı, "Tarih Boyunca Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a", Genişletilmiş 2. Baskı, haz. Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, Ankara, 2003, s. 19; Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, 2. Baskı, AR Basım Yayım, İstanbul, 1983, ss. 138-144; Tuncer, op. cit., ss. 11-77; Yerasimos, "Az gelişmişlik sürecinde Türkiye...", op. cit., ss. 100-104; Sander, "Anka'nın Yükselişi ve...", op. cit., ss. 214-218.

Müslüman tebaa ile eşit haklar ve ayrıcalıklar tanınmış; fakat somut olarak Ermeniler ile ilgili düzenlemelere yer verilmemiştir. Diğer bir deyişle Ermeni Sorunu, Düvel-i Muazzama tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişleri sorunu olarak değerlendirilmiştir.

Ancak, Avrupalı Devletlerin Ermeni propagandalarında yer alan iddiaları, Avrupa Uyumunu (*Concert of Europe*) içinde değerlendirmeleri pek uzun sürmemiştir. Zira başta İngiltere olmak üzere Paris Barış Antlaşması'na taraf olan Devletler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos (*Yeşilköy*) Antlaşması'nın imzalanması ile Rusya'nın Avrupa Uyumunu bozduğunu ileri sürerek, 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında yapılan konferansı'nın ardından, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamışlardır. Düvel-i Muazzama'nın Doğu Sorunu'na yaklaşımları sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61 ve 62. maddeleri itibarıyla, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılacak olan ıslahat ve düzenlemeleri gözetme hakkı Rusya'nın inisiyatifinden alınıp, Andlaşmaya imza koyan altı Devlete tanınmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda ise Ermeni Sorunu, büyük Devletlerin müdahalesine açık bir ıslahat meselesi halini alarak, uluslararası bir boyut kazanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu olmaktan çıkmıştır⁹.

Daha net bir biçimde vurgularsak, Düvel-i Muazzama'nın Doğu Sorunu kapsamındaki ekonomik ve politik çıkarlarına bağımlı olarak yaratılan Ermeni Sorunu, Berlin Antlaşması ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu Andlaşmadan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu hemen hemen bütün uluslararası andlaşmalarda¹⁰ Osmanlı Ermenileri ile ilgili hükümler yer almıştır. Bu hükümler itibarıyla Düvel-i Muazzama, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale hakkını kazanırken, Ermeniler de gerek andlaşmalardan gerekse büyük Devletlerin desteklerinden aldıkları güçle, bir yandan isyanlar çıkartarak terör ve tedhiş hareketle-

rine girişmişler, diğer yandan da başta Ramgavar, Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri ile Avrupa'da bağımsız bir Ermenistan'ın propagandasını yapmaya başlamışlardır.

Ermeni Sorununun tanımlanması bağlamında önemle belirtilmesi gereken bir unsur da Ermenilerin, 1915 yılından itibaren yaptıkları propaganda faaliyetlerinde, bu sorununu farklı bir şekilde tanımladıklarıdır. Diğer bir ifade ile belirtirsek, Ermeniler, 27 Mayıs 1915 tarihli "*Sevk ve İskân Kanunu*"na¹¹

- (9) Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları'nın, Ermeni Sorununa etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları...", ss. 109-119.
- (10) Bu andlaşmaların isimleri ve Ermeni Sorunu ile ilgili madde numaraları şöyledir: 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Andlaşması'nın 4. Md.'si; 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silah Bırakışması'nın 4. ve 24. Md.'leri; 30 Ocak 1919 tarihli Paris Barış Konferansı ve 24 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı Kararları; 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Andlaşması'nın VI. Bölüm Hükümleri (88-93. Md.'ler). Bu andlaşmalar ve ilgili düzenlemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Özdal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf...", op. cit., passim; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, Der Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 99-105; Mehmet Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1982, s. 7; Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, ss. 27-31; Sander, "Anka'nın Yükselişi ve...", op. cit., ss. 295-298.
- (11) Ermeni Sorununun incelenmesi sırasında gözden kaçırılan bir diğer unsur da kullanılan kavramlarla ilgilidir. Genel olarak bakıldığında konu üzerine yapılan akademik çalışmaların yanı sıra günlük konuşmalarda bile hiç dikkat etmeden kullandığımız "*Tebcir Kanunu*" veya "*Ermeni Tebciri*" kavramları bizce, çok büyük bir hatayı beraberinde taşımaktadır. Zira, "*tebcir*" kavramı, "*bir kısım insanın, o Devletin kendi Devlet ülkesinin dışına çıkartılması*" anlamına gelmektedir ki bu kavram süreklilik niteliğini de taşımaktadır. Ayrıca bilindiği üzere, Ermenilerin sevk edilmeleri ile ilgili Meclis-i Vükela Kararı'nın tam adı şöyledir: "Düşmanla İşbirliği Yapan, Masum Halkı Katleden ve İsyan Çıkararak Vatanı İhanet Eden Ermenilerin Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin Bazı Bölgelerine Sevkleri İçin Meclis-i Vükela Kararı". (Bu Karar'ın ve işbu Karar hükümlerini genişleten diğer Kararların tam metni için bkz.; BOA, MVM, Defter No: 198, Karar Sıra No: 163, Karar Tarihi: 15 Receb 1333-17 Mayıs 1331; *Osmanlı Belgelerine Ermeniler (1915-1920)*, T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 14, s. 53 ve 339). Bu bağlamda, isimde bir sadeleştirme yapılıncasına bizce, "*Sevk ve İskân Kanunu*" terimini kullanmak daha doğru olacaktır. Zira, bu Kanuna ilişkin olarak düzenlenen başta, 100 ve 110 serisi *Sabra Talimnameleri* ve *Sivil İşler Askeri Talimnameleri* incelendiğinde, bu düzenlemeler ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi hudutlarıyla sınırları, geçicilik arz eden bir sevk ve iskan uygulamasının söz konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ayrıca, Osmanlı Arşivleri'nde genel olarak Ermeni Sorunu ve "*Sevk ve İskân Kanunu*"nun uygulaması ile ilgili Sadaret Evrakı, Zaptiye Nezareti, Yıldız Sarayı Evrakı, Meclis-i Vükela Mazbataları, Şurayı Devlet, Dâhiliye Nezareti ve bağlı kuruluşları (Emniyet-i Umumiye ve Şifre Kalemi vb.) ile Hariciye Nezareti'ne ait kayıtlarda yüzlerce belge bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Belirttiğimiz bu düzenlemeler ve uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Özdal, "Ermeni Sorununun Anlatımında...", op. cit., passim; BOA, MVM, Defter No: 198, Karar Sıra No: 163, BOA, DH. ŞFR, No: 53/305; 54/20, 381; 55/107; Uras, op. cit., s. 605; Gürün, op. cit., ss. 211-229; Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitapevi, İstanbul, 1982, ss. 96-99, 348-349; Atilla Köymen, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Arşivlerdeki Gerçekler*, İyigün Matbaası, Ankara, 1990, ss. 4-7; Yücel Aktar, "Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası", ed. Hasan Celal Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, ss. 121-128.

kadar olan dönem içinde büyük Devletler nezdinde yaptıkları çalışmalarda Ermeni Sorunu başlığı altında topladıkları istemlerini bir bağımsızlık mücadelesi olarak savunurlarken, bu Kanunun çıkartılmasından sonra Ermeni Sorunu tanımlarını değiştirmişler ve “sözde bir soykırım” iddiasına dönüştürmüşlerdir. Ermeniler tarafından yapılan bu planlı tanım değişikliğinin en büyük nedeni ise hiç şüphesiz, Sevk ve İskân Kanunu’nun çıkartılmasını bir başlangıç olarak kabul ettirerek, konunun tarihsel boyutunu unutturmak ve böylelikle tarihte soykırıma uğrayan ilk millet oldukları görüşünün bireysel ve toplumsal bilinçlere yerleşmesini sağlamaktır. Bu sebeple, uluslararası konjonktürün bir ürünü olan Türklere yönelik soykırım suçlaması, bir ön yargı şeklinde uzun yıllar gerçeklerin anlaşılıp kabul edilmesini engellemiştir¹² ve günümüzde de engellemeye devam etmektedir.

Bu süreç içerisinde II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde özellikle 1960’lı yılların başından itibaren tüm Dünyada, Ermeni Sorununun yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Bu durumun temel sebeplerinin başında bizce, Türkiye’nin 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’na yaptığı ‘ortak üyelik’ müracaatını gelmektedir. Çünkü bu müracaatın ardından Türkiye ile AT arasında 12 Eylül 1963 tarihinde ‘Ortaklık Antlaşması’nın imzalanması ve bu antlaşmanın 1 Aralık 1964 tarihinde tarafların iç hukuklarında belirtilen yöntemlere uygun bir biçimde onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi sürecinde¹³, yaklaşık kırk yıllık bir aradan sonra Ermeni Sorunu yeniden gündeme getirilmiştir. Daha geniş bir ifade ile belirtirsek, 1923 yılında yapılan Lausanne Antlaşması ile kapanmış olan Ermeni Sorunu, Türkiye’nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde attığı adımlar ve Kıbrıs sorunundaki gelişmelerin ardından yeniden gündeme getirilmiştir. Ermeni Sorununun (*Doğu Sorunu’nun demek belki daha doğru olacaktır*) yeniden başlatıldığı bu süreç içerisinde, yine ilk olarak Ermeni kilisesi kullanılmış ve sözde soykırımın 50. yılı bahane edilerek Ermenilerin büyük Patriği Eçmiyadzin Katolikosu Vaz-

ken I ve Antilyas Patriği Kilikya Katolikosu Khoren I tarafından üç gün ara ile bildiriler yayımlanmıştır. Ermeni Patrikleri bu bildiri-leri ile tüm Dünyayı, 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmeye davet ederek¹⁴, Türkiye’nin AB’ne üyeliğini engellemek içinde günümüze değin süren yeni bir propaganda sürecini başlatmışlardır¹⁵.

Çalışmamız kapsamında irdelediğimiz Almanya da çeşitli nedenlerden ötürü, bu ikinci propaganda sürecinde aktif rol oynayan önemli bir aktör olmuştur. Çok küçük bir Ermeni diasporasının¹⁶ bulunduğunu (Batı)

- (12) İbrahim S. Canbolat, *Savaş ve Barış Arasında Dünya - korku ve umut arasında insan-*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2003, s. 172, 177.
- (13) Türkiye-Avrupa Toplulukları arasındaki bu ilişkiler, AB Konseyi’nin 11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi ile Türkiye’yi üye adayı olarak benimsemesi neticesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Zira, Türkiye’nin üye adayı olarak benimsenmesinden sonra, Türkiye’ye yönelik Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmış; Türkiye de Ulusal Programı’nı tesis ederek, AB dolayısıyla Avrupa Toplulukları müktesebatına uyum için iç hukukunda birçok yasa çıkarmış ve Anayasa değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Genel ve soyut olarak belirttiğimiz bu gelişmelerin sonucunda da 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel’de yapılan AB Konseyi Zirvesi’nde, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilmiştir. 2-3 Ekim 2005 tarihleri arasında Lüksemburg’da yapılan AB Bakanlar Konseyi toplantısında ise Komisyon’un önerileri dikkate alınarak, Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin genel prensiplerini belirleyen Tam Üyelik Müzakere Çerçevesi kabul edilmiştir. Bu belgenin kabul edilmesini takiben yine aynı tarihte Lüksemburg’da yapılan Hükümetlerarası konferans ile de Türkiye’nin AB’ne katılım müzakereleri resmi olarak başlatılmıştır. Türkiye-Avrupa Toplulukları dolayısıyla AB ilişkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Barış Özdal, Mehmet Genç, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Türkiye - AB İlişkilerine Etkileri*, Alfa Akademi Basım Yayım, Bursa, 2005, ss. 173-182; Kamuran Reçber, *Tam Üyelik Müzakere Çerçevesi’nin Analizi*, Alfa Aktüel Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 4; Kamuran Reçber, *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Alfa Aktüel Yayınevi, İstanbul, 2004, passim
- (14) Ermeni Patriklerinin açıklamaları ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Şimşir, op. cit., ss. 219-228.
- (15) Ermeni Sorununun Türkiye-AB ilişkilerine etkileri hakkında bkz.; Barış Özdal, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu I”, *Global Strateji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 7, Sonbahar 2006, ss. 73-85; Barış Özdal, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu II”, *Global Strateji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 8, Kış 2007, ss. 114-125; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1980-1990 Cilt II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, ss. 300-303. Bu süreç içinde belirtilmesi gereken bir diğer husus da, Ermeni terör örgütlerinin 1974 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi temsilcilerine ve temsilciliklerine yönelik başlattıkları terör eylemleridir. Ayrıca, bildiği üzere 1984 yılından itibaren başta ABD Kongresi olmak üzere birçok Devlette “Ermeni soykırım iddiaları” gündeme gelmiştir. Günümüze kadar olan süreçte 19 Devlet’in (10’u AB üyesi) parlamentosunda 24 Nisan tarihini “sözde Ermeni soykırımı”nı anma günü olarak kabul eden kararlar alınmıştır.
- (16) Özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, günümüz itibarıyla yaklaşık 25.000 Ermeninin yoğun olarak, Berlin, Hamburg, Münih, Frankfurt ve Köln’de yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. Aydan İyigüngör, “The Profile of the Armenian Diaspora in Germany”, ed. Kamer Kasım, Sedat Laçiner, *The Armenian Diaspora In France, the United Kingdom, Germany and Australia*, TEIMK, EREN, London-Ankara, 2003, p. 68.

Almanya'da bu kapsamdaki ilk çalışmalar, basın yayın organları üzerinden 1966 yılından itibaren başlatılmıştır. 1968 yılında ise Frankfurt'ta "Hessen Ermeni Kültür Birliği" adı altında Hınçak taraftarı olan ilk Ermeni örgütlenmesi kurulmuştur¹⁷. Tessa Hofmann ise Ermeni Sorununun yeniden başlatıldığı bu süreç içerisinde, Almanya'nın stratejilerini belirleyen en önemli kişilerden biri olmuştur.

Genel ve soyut bir biçimde belirttiğimiz bu bilgiler itibarıyla çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni tebaasının bağımsızlık talepleri kapsamında Almanya'nın izlediği politikalar spesifik olarak analiz edilecektir. Bu analiz kapsamında ise öncelikle genel hatlarıyla, Doğu Sorunu itibarıyla Almanya'nın Ermenilere yönelik izlediği politikadaki değişime yer verilecektir.

1. Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar

Yukarıda belirttiğimiz üzere 19. yüzyılın başlarından itibaren emperyalist Devletler tarafından yapay bir sorun olarak yaratılan Doğu Sorunu, zamanla Avrupa için, güçsüzleşen Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşım sorununa dönüşmüştür. Bu süreç içinde, 1870-1871 savaşında Fransa'nın yenilmesi sonucunda, Prusya liderliğinde 18 Ocak 1871 tarihinde ulusal birliğini sağlamasını takiben Almanya, özellikle "Weltpolitik" politikası ile Doğu Sorunu'nun aktif bir tarafı olmuştur.

Daha geniş bir ifade ile vurgularsak, Otto von Bismarck yönetimindeki Almanya, Doğu Sorunu'nda İngiliz ve Rus işbirliğinden kaygı duymakla birlikte, esas olarak Avrupalı büyük Devletlerin kendileri aleyhine anlaşmasından çekinmiştir. Bismarck, Almanya'nın temel çıkarını, Avusturya ile Rusya arasında bir görüş birliğine varılmasına ve Üç İmparatorlar Ligi'nin korunmasına dayandırmıştır. Bu bağlamda, stratejik öncelikleri doğrultusunda Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da kalan topraklarının

paylaşımı sorununa kısmen müdahil olarak, Doğu Sorunu kapsamında Düvel-i Muazzama'yı uyuşmazlığa düşürmeye çalışmıştır¹⁸. Ermeni tebaasının bağımsızlık talepleri kapsamında Almanya'nın izlediği politikalar ise 1888 yılında II. Wilhelm'in iktidara gelişine kadar, diğer Devletlerden farklı olarak "karışmama" ilkesine dayanmıştır. Daha geniş bir ifade ile belirtirsek, ulusal birliğini diğer Devletlere nazaran geç sağladığı ve genelde uluslararası sistemde, özelde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşım

(17) Uras, 1987: LXXXVII-LXXXVIII ["Zentralrats der Armenier in Deutschland (ZAD) -Almanya Ermenileri Merkez Konseyi" günümüz itibarıyla bir çatı örgüt olarak faaliyet göstermekte olup, Avrupa'daki en etkin Ermeni lobilerinden birini oluşturmaktadır. ZAD'nin faaliyetleri için bkz. <http://www.d-armenier.de/cms/html/index.php>] (E.t. 21.08.2014)

(18) Bismarck'ın ünlü, "Doğu'nun bütün sorunları Pomeranyalı bir tek askerin bayatına değmez" cümlesi Almanya'nın, Doğu Sorunu'na bakışını bizzet çok net bir biçimde özetlemektedir. Ancak, Bismarck döneminde Almanya, kendi güvenlik kaygılarına öncelik verdiği için Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini engelleyici bir politika izlemekte birlikte bu Devletlere aktif bir destekte vermemiştir. Bismarck'ın bu esnek politikası içinde belirtilmesi gereken bir diğer hususta, Almanya'nın Rusya ile zorunlu olarak savaşması durumunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücüne başvurulabileceği düşüncesi olmuştur. Bu kapsamda, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı ordusunda yapmak istediği reformlar için bir Alman askeri heyetinin gönderilmesi kabul edilmiştir. 1882 yılından itibaren Albay von Kähler başkanlığındaki askeri heyetin Osmanlı ordusunda reform çalışmalarına başlamasının ardından ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın da etkisi ile Alman silah firmaları Osmanlı İmparatorluğu'na silah satışına başlamıştır. Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu politikası ayrıntılı bilgi için bkz.; Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fehmi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 13; Margaret Lavinia Anderson, "'Down in Turkey, far away': Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany", *The Journal of Modern History*, Vol. 79, March, 2007, pp. 80-111; Armaoğlu, "19. Yüzyıl Siyaseti...", op. cit., ss. 368-380; Armaoğlu "20. Yüzyıl Siyaseti...", op. cit., ss. 101-102; Ramazan Çalık, "Almanların Ermeni Olaylarına Bakışı", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, haz. Şenol Kantarcı . ASAM-EREN, Ankara, 2003, ss. 105-107; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 3265, İstanbul, 1984, ss. 176-178; Selami Kılıç, "Ermeni Propagandaları ve Almanya'nın Ermeni Politikası (1917-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 113, Nisan 1998, ss. 175-192; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 55-90, 103-126, 171-181; Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 33-51; Murat Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 5-33; Sander, "Anka'nın Yükselişi ve...", op. cit., ss. 243-247, 265-278; Oral Sander, *Siyasi Tarih -ilkçağlardan 1918'e*, 8. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2000, ss. 221-230; Sanca, op. cit., ss. 148-156; Norbert Saupp, *Das Deutsche Reich und die Armenische Frage 1878-1914*, Köln, 1990, p. 30; Bonyar Waylet, Ernst Jackh, *İmparatorluk stratejileri ve Ortadoğu -Doğu'da İngiliz Alman Rekabeti ve Balkan Savaşlarında Sonra Almanya-*, çev. Vedat Atila, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, passim; Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995, passim, Tuncer, op. cit., s. 97; Ulrich Trumpener, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 129-163.

mücadelesi olan Doğu Sorunu'nda güçlü bir aktör olarak daha sonradan yer aldığı için, Almanya'nın nüfus edebileceği bir Osmanlı gayrimüslim cemaati-milleti kalmamıştır. Bu nedenle Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü destekleyen bir politika izlemiştir¹⁹.

Almanya'nın bu tarz bir politika izlemesinde, yukarıda belirttiğimiz içsel faktörlerin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği denge politikası da etkili olmuştur. Zira Berlin Antlaşması'nın ardından Sultan II. Abdülhamit, Ermeni Sorunu hususunda ABD, Fransa, Rusya ve İngiltere'ye olan güvenini kaybetmiştir. Bu sebeple Sultan, Ermenilerin özellikle Rusya ve İngiltere tarafından kullanılmasından kaygılandığı için bir yandan çıkabilecek iç karışıklıkları önlemeye yönelik politikalar izlemiş, diğer yandan da İngiltere ile hâkimiyet mücadelesi veren Almanya'nın bu konuda tarafsızlığını sağlamıştır²⁰. Ayrıca konjonktür içinde Sultan II. Abdülhamid, Berlin Antlaşması'nı takiben II. Wilhelm yönetimindeki Almanya'nın "Weltpolitik" ile yeni bir Dünya gücü olmasını iyi tespit etmiş ve de Rusya ile İngiltere'nin emperyalist çıkarlarını, bu yeni emperyalist Devletin çıkarları ile engelleme / dengeleme stratejisini izlemiştir²¹.

Sultan II. Abdülhamid'in bu politikası bağlamında arzu edilen Türk-Alman dostluğunun 1890 yılından itibaren gelişmesi üzerine, Almanya kendi çıkarları doğrultusunda²² tutum-politika değiştirerek²³, Osmanlı-Ermeni ilişkilerine müdahil olmaya ve bu ilişkileri yönlendirmeye başlamıştır. Bu politika değişikliğini takiben Almanya'ya bir yandan özellikle Bağdat Demiryolu²⁴ imtiyazı gibi çeşitli ekonomik ayrıcalıklar verilerek Türk-Alman yakınlığını pekiştirilmeye çalışılmış, diğer yandan da birçok Alman askerine Osmanlı ordusunun modernizasyonunda ve eğitiminde görev verilerek, I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte İngiltere, Fransa ve Rus-

ya'nın Ermeni Sorunu kapsamındaki ıslahat talepleri sürüncemede bırakılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasını takiben, Osmanlı İmparatorluğu tarafından as-

- (19) Doğu Sorunu'nun gelişim süreci içinde Fransa Katolik, İngiltere Protestan, Rusya ise Ortodoks cemaatinin hamiliğini üstlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Ortaylı, op. cit., ss.173-176.; Armaoğlu, "19. Yüzyıl Siyasi...", op. cit., ss. 566-567.
- (20) Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni tebaasının ayrılıkçı taleplerini Sultan II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi İttihat ve Terakki iktidarında da desteklememiştir. Bu bağlamda, Haziran 1908'de yapılan Reval Görüşmesi'nde İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının geleceğini kararlaştırırken, Almanya'nın bu paylaşımına katılmaması, Genç Türk iktidarının bu Devleti müttefik olarak görmesine neden olmuştur. Süreç içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı iç ve dış siyasal sorunlar ile ekonomik güçlükler ise Genç Türk iktidarının, II. Abdülhamid'den daha koyu bir Alman dostu olmasına yol açmıştır. 1912 yılından sonra Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın en üst düzey karar alıcıları olmasından sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman etkisi, hayranlığa dönüşmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Süleyman Kocabaş, *Ermeni Meselesi -Nedir Ne Değildir?*, 3. Baskı, Vatan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 113; M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler ve Osmanlı'da İç-Dış Politika Bağlantısı", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 57-81; Saupp, op. cit., p. 75 ; Necmettin Alkan, "Alman Vorwärts Gazetesi'nin Gözüyle Ermeni Olayları ve Rusya-İngiltere Fransa İttifakı'nın Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 140, Ekim 2002, s. 51; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, 3. Kitap, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, 1075; Ortaylı, op. cit., ss. 197-204 ve supra dipnot no 18'deki kaynaklar.
- (21) Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu dış ilişkilerinde, 1871 yılına kadar Fransa, 1871 yılından sonra ise kısa bir süre için Rusya ve daha yoğun bir biçimde İngiltere'nin desteğini kullanmıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra ise Almanya, diğer Devletlerle olan ilişkilerde dengeleyici Devlet olarak görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde izlediği politikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Alkan, op. cit., ss. 43-52; Armaoğlu (1993), "20. Yüzyıl Siyasi...", op. cit., ss. 43-46 ve 99-106; Mehmet Beşirli, "Alman Belgelerine Göre Ermeni Meselesi ve Avrupa Emperyalizmi, 1878-1896", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 125, Nisan 2000, ss. 83-97; Küçük, op. cit., passim; Özyüksel, op. cit., ss 5-10; Bayram Soy, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde II. Wilhelm Almanya'sının Ermeni Meselesine Yaklaşımı", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 225, Mayıs 2006, passim; Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nin Ermeni Politikaları (1908-1914)", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 225, Mayıs 2006, passim; A. Gül Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 2004, ss. 35-55; Tüncer, op. cit., s. 172 ve supra dipnot no 18'deki kaynaklar.
- (22) Almanya'nın bu politikasının temel nedeni ise hiç şüphesiz, diğer Devletlerin baskısı ile yapılması istenilen Ermenilere yönelik ıslahatların, kendi çıkarları ile uyumamasıdır. Gibbons'un "Ermenistan" isimli kitabında Almanya'nın bu politikasının nedenleri şöyle saptanmaktadır. "Ermeniler, Almanya'nın emperyalist emellerine karşı temel taşıdır: büyük kısmı Fransız ve Amerikan okullarında yetişmişlerdir. Fransızca ve İngilizce bilmekteyler. Batı Avrupa, Amerika ve özellikle İngiltere ile ticari ilişkileri olduğundan, Ermeniler doğaldır ki, gezici Alman ticaret ajanlarına engel olmaktadır. Aynı biçimde Ermeniler, Anadolu içinde Avrupa kolonilerinin yerleşmesine başarılı biçimde karşı koyabilecek tek tarım unsurunu teşkil etmektedir. Böylece bütün Anadolu'nun Almanlaştırılması tasarılarına Ermeniler bilemeden yolu kapamaktadırlar". Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz.Avcıoğlu, op. cit., s. 1082.
- (23) Almanya, yukarıda belirttiğimiz bu politikasına rağmen I. Dünya Savaşı sırasında, özellikle Adana ve İskenderun bölgelerindeki Ermenileri kazanmaya yönelik bazı stratejilerde izlemiştir. Bu kısmi değişikliğin nedeni ise bölge Ermenilerinin, Ruslar ve İngilizler tarafından kullanılmasını önlemektir.
- (24) Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz.; Ortaylı, op. cit., ss.127-170; Özyüksel, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin...", op. cit., s. 61; Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, passim; Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış...", op. cit., ss. 16-33 ve supra dipnot no 16'deki kaynaklar.

keri güvenlik²⁵ gerekçeleri ile 27 Mayıs 1915 tarihinde yürürlüğe konulan Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması sırasında birçok Alman subayının²⁶ neredeyse tüm Türk birliklerinin önemli karar makamlarında görevli olması ise Türkler tarafından Ermenilere yapıldığı ileri sürülen kırimda, Almanya'nın yönlendirmesi olduğu iddialarının Batı basınında gündeme gelmesine neden olmuştur²⁷. Örneğin, Almanya'nın Ermeni tehcir ve kırimının baş mimarı olduğu 1914-1916 yıllarında İstanbul'da görevli ABD Büyükelçisi Morgenthau tarafından iddia edilmektedir. Büyükelçi Morgenthau anılarında, Ermenilerin tehcir edilmesini Türklere Almanların önerdiğini Alman Amirali Usedom'un kendisine bizzat söylediğini yazmıştır. Amerikalı tarihçi ve misyoner H. A. Gibbons da, Ermenilerin "yok edilmesinden" Almanları sorumlu tutmuştur²⁸. Bu nedenle Almanya savunmaya geçmiş ve Ermeni yanlısı politikalar izlemeye başladılar.

Bu politika değişikliğinin ilk sonucu olarak Almanya, I. Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra, yaşananlarla ilgisi olmadığını ispatlamak için çalışmalara başlamıştır. Bu kapsam da ilk olarak, dönemin Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dr. Solf, 1919 yılında Johannes Lepsius'dan, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni meselesi ile ilgili belgeleri yayımlayarak, Alman diplomasisinin Ermeni meselesindeki tutumunu ortaya koymasını istemiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni Sorunu ile ilgili belgeleri özenle gözden geçiren ve bazı belgelere eserinde yer vermeyecek biçimde seçen Lepsius, 1919 yılında "*Deutschland und Armenien 1914-1918*" adlı, bilimsel olmayan taraflı kitabını yayımlamıştır. Lepsius bu çalışmasıyla, dönemin Alman Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosları ve subayları aracılığı ile Ermenilerin durumunu iyileştirmek ve kolaylaştırmak için hemen hemen her şeyi yaptığını ve dolayısıyla Almanya'nın bu konuda tamamen suçsuz olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır²⁹.

Bu konuda Wolfgang Gust'ın görüşleri büyük bir önem taşımaktadır. Zira Hofmann gibi Almanya'nın önde gelen Ermeni uzman-

- (25) Osmanlı İmparatorluğu'nun 2 Ağustos 1914 tarihinde Seferberlik ilan etmesinden kısa bir süre önce ve sonra Ermenilerin çıkarttığı isyanların bazılarının isimleri ve tarihleri şöyledir: Ocak 1914'de Hınçak ve Taşnaksutyan Komitelerince çıkartılan Kayseri İsyanı; 17 Ağustos 1914 tarihinde Zeytun İsyanı; Nisan 1915 tarihli Van İsyanı'nı takiben Kayseri, Erzurum, Sivas, Trabzon, Adana, Urfa, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Elazığ, Ankara, İzmit, Adapazarı, Bursa, Musa Dağı, İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep'te isyan ve terör faaliyetleri. Bu isyanlar ve terör eylemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 49, 2001, passim; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921)*, Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 50, passim.
- (26) Osmanlı İmparatorluğu 1913 yılının Kasım ayında General Otto Liman von Sanders ile beş yıllık bir sözleşme yapmıştır. Generale bu sözleşme ile İstanbul'daki 1. Ordu Komutanlığı, Askeri Şura üyeliği, tüm askeri okul ve eğitim kurumlarının amirliği, terfi sınavlarının düzenleyicisi, kurmay subaylarının kuramsal eğitimlerinin sorumlusu görevlerine getirilmiştir. Sevk ve İskân uygulaması sırasında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylarının bazılarının isimleri ve görevleri şöyledir: General Otto Liman von Sanders, Birinci Ordu Komutanı (daha sonra ise Suriye'de Yıldırım Orduları Komutanı). General Fritz Bronsart von Schellendorf, Erkanı Harbiye Reisi (Türk Ordusu Genelkurmay Eski Başkanı). Amiral Souchon ve halefi, Osmanlı Donanması Komutanı. Binbaşı Felix Guse, Üçüncü Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanı (daha sonra Erkanı Harbiye Reisi). General Otto von Lossow, General Freiherr Kress von Kressenstein, General Otto Liman von Sanders'in Türkiye'ye gelişinde yaverliğini yapan Carl Mühlmann, General Freiherr Colmar von der Goltz, Alman Askeri Ataşesi Binbaşı Humann, General Hans von Seeckt. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz.; Celalettin Yavuz, "1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 226, Haziran 2006, passim; Armaoğlu (1993), "20. Yüzyıl Siyasi...", op. cit., ss. 101-102; Cemil Koçak (YTY), "Siyasal Tarih 1923-1950", haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 1908-1980*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s. 51; Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış...", op. cit., ss. 11-14; Sander, "Anka'nın Yükselişi ve...", op. cit., ss. 265-279 ve supra dipnot no 15'de ki kaynaklar.
- (27) Ortaylı, op. cit., s. 179 ve dipnot no. 6. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya -Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 67-82. Hofmann'a göre tutarlılıktan yoksun politikalarından "...dolaylı Almanya haklı olarak, savaştığı ülkeler nezdinde, Hıristiyan dinine mensup bir balkan kökenini kazanmasma göz yumma suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır". Bkz. Tessa Hofmann, *Talat Paşa Davası 2. Kitap (2-3 Haziran 1921) Bilinmeyen Belgeleri/Yorumlar*, çeviren ve yayına hazırlayan Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul, Aralık 2003, s. 33.
- (28) Şükrü M. Elekdağ, "Almanya Kendi Vicdanını Temizlemek İçin Türk Milletinin Tarihini Karalıyor! (1)", *Zaman Gazetesi*, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=186251> (e. t. 25. 06. 2005)
- (29) Lepsius'un hayatı ve diğer eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Johannes Lepsius, *Deutschland und Armenien 1914-1918 -Sammlung Diplomatischer Aktenstücke- (Mit Einem Vorwort Zur Neuausgabe Von Tessa Hofmann Und Einem Nachwort Von M. Rainer Lepsius)*, Donat und Temmen, Bremen, 1986, pp. 7-12, 16; Cem Özgönül, *Der Mythos Eines Völkermordes*, Önel Verlag, Köln, 2006, pp. 115-254; Tamer Bacinoğlu, Andrea Bacinoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi - Alman Yayıncılığının Türkiye Tablosu-*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, ss. 202-203; Ersen Bayhan, "Ermeni Sorunu ve Bugünkü Alman Politikası", *Taribiten Güncelliğe Ermeni Sorunu -Tabiiiler-Belgeler-Kararlar-*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 188-190; Çalık, op. cit., ss. 112-114; Ramazan Çalık, "Armeniermorde im Jahre 1915?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 46, Mart 2000, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=304> (e. t. 21.08.2014); Mustafa Çolak, "Kaynak Kritisliği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", *Belleten*, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Aralık 2002, ss. 967-984; Kılıç, op. cit., ss. 82-84, 88-104; Günter Wirth, "Der Todesgang des armenischen Volkes", *UTOPIE Kreativ*, Heft 169, November 2004, pp. 1035-1038.

larından (!) biri kabul edilen Gust, “*Magisches Viereck*” adlı eserinde, Martin-Luther Üniversitesi’ndeki Lepsius Arşivleri’ne dayanarak, Lepsius’a atfen Almanya’nın amacının; “*Türkleri dikkate almadan Almanya’nın kendisini savunması olduğunu*” ile sürmüştür. Gust ayrıca, Göppert’e yazdığı kişisel mektupta Lepsius’un kendi görevini; “*Almanya’yı aklamak, Türkiye’yi suçlamak, dairenin (Dış İşleri Bakanlığı) belge ihtiyacını sağlamak, Ermenilerin itimadını kazanmak*” biçiminde dört cepheli bir yapıya benzettiğini açıklamıştır³⁰. Ulrich Trumpener, Major v. Staszewski, Norbert Saupp ve Hans Barth tarafından eleştirilmesine ve iddialarını desteklemek için kullandığı arşiv belgelerinin Lepsius tarafından manipüle edildiğinin ispatlanmasına rağmen³¹, Lepsius’un eserleri ne yazık ki halen Almanya’da Ermeni Sorunu hakkında temel kaynak olarak kabul edilmektedir.³²

Bu kapsamda belirtilmesi gereken bir diğer yazar da Heinrich Vierbücher’dir. Zira Lepsius’un ölümünün ardından, Weimar Cumhuriyeti’nde “*anti militarist*” ve “*sosyal demokrat bir aydın*” olarak isim yapmış olan Vierbücher’in ilk baskısı 1930 yılında yayımlanan “*Armenien 1915. Die Abschachtung eines Kulturvolkes durch die Türken*” başlıklı kitabı, soykırım lobisinin referans olarak kullandığı bir başka kaynak olmuştur. Vierbücher’in kitabında Talat Paşa’nın söylediğini ileri sürdüğü, “*Ermeni Sorununu en iyi, Ermenileri yok ederek halledebiliriz*” ifadesinin aslında bir Alman doğubilimcisi olan Ewald Banse’ye ait olduğu ise ispatlanmıştır³³.

Almanların değişen bu yanlı tavrına ve-
rilebilecek bir diğer örnek de Talat Paşa’nın 15 Şubat 1921 tarihinde, Salomon Teilirian adlı bir Ermeni’nin saldırısıyla şehit edilmesinden sonra 2-3 Haziran 1921 tarihinde Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi’nde görülen davadır³⁴. Tarihe, “*Talat Paşa Davası*” olarak geçen yargılama süreci içinde, Ermeni Sevk ve İskânı’nda Almanya’nın rolü bir kez daha gündeme gelirken, mahkeme Teilirian’ın avukatlarının çabaları sayesinde, Talat Paşa’nın

Ermeni katliamlarından dolayı yargılandığı bir davaya dönüşmüştür. Mahkemeye önce tanık olarak, olayları bilen ve Türkiye’de görev yapmış olan Alman subaylar yerine, Teilirian’ın söylediklerine katkıda bulunacak ve onu doğrulayacak kişiler çağrılmıştır. Bu kişilerin dışında Mareşal Otto Liman von Sanders ve Metropolit Krikoris Balakian’ın yanı sıra bölgede hiçbir zaman bulunmamış olan Johannes Lepsius da bilirkişi olarak atanmıştır. Lepsius; “*Ermeni katliamları ile ilgili olarak bu mahkemede şahitlerin ve sanığın anlattıklarının tamamen doğru olduğunu, ancak İtilaf Devletleri’nin propaganda ettikleri*

(30) Wolfgang Gust, “Magisches Viereck -Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien-“, <http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/GuidesView/MagischesViereckDe?OpenDocument> (e.t. 21.08.2014).

(31) Yukarıda alıntı yaptığımız eserinde Wolfgang Gust, Alman Dışişleri Bakanlığı’ndaki belgelerin Lepsius tarafından değil, bizzat Bakanlık tarafından manipüle edildiğini savunmaktadır. Cem Özgönül ise Gust’un “*Der Völkermord an den Armeniern 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes*” başlıklı kitabında, Lepsius’un sadece Almanların yararına yaptığı manipülasyonları ele aldığını ileri sürmektedir. Gust’un eser ve iddiaların analizi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Özgönül, op. cit., ss. 115-121; Kılıç, op. cit., ss. 235-238; Bayhan, op. cit., ss. 191-192.

(32) Jakob Künzler, Ernst Sommer, Brono Echart, Armin T. Wagner, Fridtjof Nansen gibi bölgede görev yapan misyonerlerin yazdığı önyargılı çalışmalar da daha sonra yazılan soykırım içerikli diğer kitaplara kaynak oluşturmıştır. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz Selami Kılıç, “Bazı Alman Çevrelerindeki ‘Soykırım’ İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayı 1. Cilt*, No 37, 2001, ss. 330-334; Bacınoğlu, Bacınoğlu, op. cit., s. 220; Türkkaya Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeciliği*, 2. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41; Hans Barth, *Türk Savun Kendini*, çev. Selçuk Ünlü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 11-16; Özgönül, op. cit., s. 115.

(33) Bayhan, Ewald Banse’nin 1919 yılında yayımlanan Türkiye adli eserinde “*Ermeni Sorununu ortadan kaldırmannın tek yolu, Ermeni halkını ortadan kaldırmaktır*” ifadesini tespit etmiştir. Bkz. Bayhan, op. cit., ss. 192-193. Heinrich Vierbücher’in “*Armenistan 1915. Uygur Bir Halkın Türkler Tarafından Boğazlanması*” adlı eseri ve iddiaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Bacınoğlu, op. cit., ss. 210-212; Kılıç, “Ermeni Sorunu ve...”, op. cit., ss. 225-226.

(34) Talat Paşa Davası’nın tutanakları ilk olarak Armin T. Wegner önsözüyle 1921 yılında “*Der Prozeß Talaat Pascha -Stenographischer Bericht-*” adıyla yayımlanmıştır. Tessa Hofmann tarafından 1980 yılında, “*Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht - Der Prozeß Talaat Pascha*” ismiyle yeniden yayımlanan bu kitap, daha sonra Türkiye’ye de çevrilmiştir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz.; Armin T. Wegner (mit einem Vorwort des Herausgebers), *Der Prozeß Talaat Pascha-Stenographischer Bericht*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1921, passim, Tessa Hofmann, (Hrsg. und eingeleitet), *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht - Der Prozeß Talaat Pascha*, Reihe Proggrom, Göttingen, 1980, passim, Hofmann, “Talat Paşa Davası 2...”, op. cit., s. 17 vd, Tessa Hofmann, *Talat Paşa Davası Tutanaqlar*, çev. Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul, Şubat 2003, passim Talat Paşa Davası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Özgönül, op. cit., passim, Ataöv, op. cit., ss. 29-32; Arslan Terzioğlu, “İtihat ve Terakki İleri Gelenlerinin Mektup ve Yazılarında Talat Paşa’nın 15 Mart 1921’de Berlin’de Öldürülmesi”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, haz. Şenol Kantarcı, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, passim, Çalık, “Almanların Ermeni Olaylarına...”, op. cit., ss. 114-115, Şahin Ali Söylemezoglu, *Die Andere Seite Der Medaille*, Önel Verlag, Köln, 2005, passim

gibi Almanya'nın bu olayda bir suçu olmadığını, bilakis Almanya'nın Ermenileri korumaya çalıştığını, bunun belgelerinin Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde mevcut olduğunu" belirtmiştir. Mahkemede bilirkişi olarak görev yapan Liman von Sanders ise sanığın ve şahitlerin ifadelerine katılmamakla beraber, Alman makamlarının Ermenilere karşı yapılan uygulamaları engellemek için girişimlerde bulunduğunu ifade ederek, ülkesinin suçsuz olduğunu savunmuştur³⁵. Mahkemenin sonucunda Talat Paşa'nın katilinin, dönemin Alman hükümetinin yönlendirmelerinin³⁶ de etkisi ile serbest bırakılmasına, savaş zamanında Türkiye'de görev yapan kimi Alman subayları bile itiraz etmiştir.

Örneğin 1915 olaylarını Türkiye'de bizzat yaşayan, fakat görgü tanığı olarak mahkeme tarafından kasıtlı olarak dinlenmeyen Alman Generali Bronsart 24 Temmuz 1921 tarihli Deutsche Allgemeine Zeitung gazetesinde yayımlanan makalesinde şu hususları belirtmiştir: "*Eli silah tutan bütün Müslümanlar Türk ordusunda silah altında oldukları için, Ermenilerin savunmasız kalan halka karşı korkunç bir katliam yapmaları kolay oldu. Çünkü Ermeniler, Ruslar tarafından sıkıştırılan Doğu (Osmanlı) ordusuna yandan ve arkadan saldırılar gerçekleştirmekle kalmayıp, bu bölgelerde yaşayan Müslüman halkın kökünü kuruttular (yok ettiler). Bu gaddarlık, daha sonra Türklerin Ermenilere karşı yaptıkları iddia edilen zulümden çok daha kötü idi*"³⁷.

Genel ve soyut olarak belirttiğimiz bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Ermeni Sorunu kapsamında Almanya'nın ilk temel amacı, Ermeni soykırımı iddialarından Almanya'nın sorumlu olmadığını kanıtlamak olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte ise Yahudi soykırımından suçlu bulunan Almanya, Dünyada ilk soykırımı yapan Devlet olma imajından kurtulmak için 1915 olayları ve Ermeni iddiaları ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır.

Sonuç

Çalışmamızın bütününde de vurguladığımız üzere Ermeni Sorunu, 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi'nde ilk kez gündeme gelen ve emperyalizmin Avrupa'daki gelişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun top raklarının paylaşımı üzerine Düvel-i Muaz zama olarak tanımlanan Devletler tarafından yapay olarak yaratılmış bir sorun olan Doğu Sorunu'nun bir parçasıdır.

Ermeniler, 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'na kadar olan dönem içinde büyük Devletler nezdinde yaptıkları çalış malarda Ermeni Sorunu başlığı altında topladıkları istemlerini bir bağımsızlık mücadelesi olarak savunurlarken, bu Kanunun çıkartılması sonrasında Ermeni Sorunu tanımlarını değiştirmişler ve sözde bir soykırım iddiasına dönüştürmüşlerdir. Ermeniler tarafından yapılan bu planlı tanım değişikliğinin en büyük nedeni ise hiç şüphesiz, Sevk ve İskân Kanunu'nun çıkartılmasını bir başlangıç olarak kabul ettirerek, konunun tarihsel boyutunu unutturmak ve böylelikle tarihte soykırımı uğrayan ilk millet oldukları görüşünün bireysel ve toplumsal bilinçlere yerleşmesini sağlamaktır.

(35) Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: 'Talat Paşa Davası'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 58, Cilt: XX, Mart 2004, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=130> (e.t. 21.08.2014) [Akhanlı'nın çevirisinde Lepsius'un bu görüşlerine rastlanmamaktadır].

(36) Hofmann, Almanların (Almanya kast ediliyor olsa gerek) mümkün olduğunca kendilerini dava dışında tutmaya ve davanın uluslararası bir halk mahkemesine (garip bir tanımlama olup, uluslararası hukukta bu tarz bir mahkeme yoktur) dönüşmesine engel olmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Hofmann'a göre Alman makamları, Almanya'nın suç ortaklığının ortaya çıkmasından korkuya kapılmış ve bu sebeple Talat Paşa Davası'nı apolitikleştirmeye çalışmıştır. Bkz. Hofmann, "Talat Paşa Davası 2...", op. cit., s. 18. Ancak, Hofmann 1989 yılında yayımlanan bir başka makalesinde yukarıda belirttiğimiz görüşlerinden farklı olarak, Alman dış politikasının çıkarlarının davanın seyrini etkilediğini tahmin etmenin zor olmayacağını vurgulamaktadır. Bkz. Ibid, s. 29, 34-37. Hofmann kendi ifadesi ile Talat Paşa Davası'nda görev yapan Devlet Savcısı ve Dava Savcısı'nın zor görevini şöyle tanımlamaktadır: "*Bir yandan Almanya'nın Türkçü politikasına kuşkuyla yaklaşan Müttefikleri, özellikle İngiltere'yi memnun etmek, öte yandan, Almanya'nın, Ermenilerin yok edilmesiyle tartışmalı bir durum arz eden Yakındoğu politikasının zarar görmesinin önüne geçmek.*" Bkz. Ibid., s. 37.

(37) Elekdağ, loc. cit. Türk Ordusu Genelkurmay Eski Başkanı Emekli Korgeneral Fritz Bronsart von Schellendorf'un Talat Paşa için yaptığı şahitliğin Türkçe ve Almanca tam metni için bkz.; Cengiz Özakıncı, *Türkiye'nin Siyasi İntibarı Yeni Osmanlı Tuzağı*, 12. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2007, dipnot no. 201.

Konuya Almanya özelinde yaklaşıldığında ise bu Devletin, Prusya liderliğinde 1871 yılında ulusal birliğini sağlamasını takiben 1890 yılından itibaren “*Weltpolitik*” politikası ile “*Doğu Sorunu*”nun aktif bir tarafı olduğu görülmektedir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeni tebaasının bağımsızlık talepleri kapsamında Almanya’nın izlediği politikalar zaman içinde değişse de, bu Devletin ilk etaptaki tutum ve politikalarının diğer Devletlerden farklı olarak “*karışmama*” ilkesine dayandığı ve bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü destekleyen bir politika izlediği saptanmaktadır.

I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu tarafından askeri güvenlik gerekçeleri ile alınan 1915 Sevk ve İskânı’nın uygulanması sırasında birçok Alman subayının neredeyse tüm Türk birliklerinin önemli karar makamlarında görevli olması ise Türkler tarafından Ermenilere yapıldığı ileri sürülen kırımda, Almanya’nın yönlendirmesi olduğu iddialarının Batı basınında gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle Almanya, Ermeni yanlısı politikalar izlemeye başlarken, bu politika değişikliğinin ilk sonucu olarak Almanya, I. Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra, 1915 olayları ile ilgisi olmadığını ispatlamak için çeşitli bilimsel ve siyasî çalışmalara başlamıştır. Bu kapsam da ilk olarak, Johannes Lepsius ardından Heinrich Vierbücher ve son olarak da Tessa Hofmann tarafından hazırlanan eserlerde yanlı arşiv belgelerinin yanı sıra sahte belge ve fotoğraflarda kullanılmıştır.

Genel ve soyut olarak belirttiğimiz bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Ermeni Sorunu kapsamında Almanya’nın ilk temel amacı, Ermeni soykırımını iddialarından Almanya’nın sorumlu olmadığını kanıtlamak olmuştur. 2. Dünya Savaşı’nı takip eden süreçte ise Yahudi soykırımından suçlu bulunan Almanya, Dünyada ilk soykırımı yapan Devlet olma imajından kurtulmak için 1915 olayları ve Ermeni iddiaları ile çalışmamızda vurguladığımız biçimde daha fazla ilgilenmeye başlamıştır³⁸.

Almanya’nın bu temel amaçları ile paralellik arz edecek biçimde geliştirdiği bir diğer amaç ise Türkiye’nin Avrupa Toplulukları (dolayısıyla AB)’ne üyeliğinin engellenmesinde Ermeni Sorununu kullanmak olmuştur. Zira çalışmamızda da vurguladığımız üzere, Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimindeki her somut gelişmenin ardından³⁹ başta Fransa ve Almanya tarafından, Ermeni Sorunu dolaylı veya direkt olarak gündeme getirilmiştir. Ancak, her ne kadar Almanya, Fransa ile birlikte bu süreçte büyük bir rol oynamış olsa da temelde bu iki Devletin konu üzerindeki çıkar algılamaları farklıdır. Çünkü en temel veri olarak Fransa’daki gibi etkin bir Ermeni diasporasının varlığı, Almanya bulunmamaktadır.

Daha net bir biçimde vurgularsak, bu ülkede yaşayan yaklaşık 25 milyon Türk’e rağmen, Almanya’nın Ermeni Sorunu konusunda bu kadar aktif politika izlemesinin ve 16 Haziran 2005 tarihinde 15/5689 numaralı kararı almasının ardında yatan tek neden, kendi tarihini Türkiye’yi suçlayarak aklama politikasıdır. Çalışmamızda eserlerini incelediğimiz Tessa Hofmann ise Ermeni Sorunu uzmanı kimliği ile bu politikada aktif bir rol üstlenmiştir ve üstlenmeye devam etmektedir. Ancak, Almanya’nın bu konu üzerindeki çalışmaları, tek taraflı tarihsel verilere dayalı olarak alınan Bundestag kararına rağmen sonlanmamıştır. Zira gene Hofmann’ın ifadeleri ile belirtirsek, alınan işbu Karar, Ermeni soykırımını “*implizit*” olarak kabul etmiştir, esas amaç ise Alman Ceza Kanunları’nın bu

(38) Murat Bardakçı yayımlanan bir röportajında şu saptamada bulunmaktadır: “*Bütün Ermeni araştırmacıların maddi desteği nereden geliyor? Diaspora’dan mı? Hayır. Alman vakıflarından geliyor. Niye? Çünkü Almanya kendi soykırımına dünyada ortak arıyor. Türkiye’ye yönelik soykırım suçlamalarını başlatanlar Almanlardır*”. Bkz. Murat Bardakçı, “Soykırımı Almanya Kışkırtıyor”, *Radikal Gazetesi*, 6 Haziran 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=154980> (e. t. 06. 06. 2005)

(39) Bilindiği üzere 1923 Lausanne Andlaşması’nın ardından Ermeni Sorunu ilk olarak 1965 yılında yeniden gündeme getirilmiştir. AP’nun 1987 yılında aldığı karar ise bir yandan AB bünyesindeki organlarda daha sonraki dönemlerde alınan kararlara temel oluştururken, diğer yandan da Birliğe üye kimi Devletlerde faaliyet gösteren Ermeni lobileri tarafından 1878 Berlin Andlaşması’nın ünlü 61 ve 62. maddeleri gibi bir mihenk taşı olarak algılanmıştır. Bu kapsamda Ermeni Sorunu, 1999 sonrası dönemde Türkiye’nin AB üyelik sürecini engellemek için Fransa ve Almanya gibi bazı AB üyesi Devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda sık sık gündeme getirilirken, günümüz itibarıyla 10 AB üyesi Devletin ulusal parlamentolarda Türkiye’yi suçlayıcı kararlar alınmıştır.

suçu “*explizit*” bir biçimde kabul etmesini sağlamaktır.

Bu husus, son yıllarda sıklıkla gündeme getirilen “*sözde Süryani ve Rum soykırımı*” iddiaları ve Türkiye’de yaşayan azınlıklara negatif ayrımcılık uygulandığı savları ile birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin ulusal çıkarları açısından, Almanya’nın geliştirdiği politikaların yakından takip edilmesini elzem kılmaktadır.

Kaynakça

AHMAD Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fehmi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

AKTAR Yücel, “Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası”, ed. Hasan Celal Güzel, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.

ALKAN Necmettin, “Alman Vorwärts Gazetesi’nin Gözüyle Ermeni Olayları ve Rusya-İngiltere Fransa İttifakı’nın Rolü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 140, Ekim 2002.

ANADOL Cemal, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitapevi, İstanbul, 1982.

ANDERSON Margaret Lavinia, “Down in Turkey, far away: Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany”, *The Journal of Modern History*, Vol. 79, March., 2007.

ANDERSON Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1980 Cilt I*, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1980-1990 Cilt II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

Armin T. Wegner (mit einem Vorwort des Herausgebers), *Der Prozeß Talaat Pascha-Stenographischer Bericht-*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1921

ATAÖV Türkkaya, *Ermeni Belge Düzmeçiliği*, 2. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

AVCIOĞLU Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e*, 3. Kitap, İstanbul: İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.

BACINOĞLU Tamer, Andrea Bacinoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi - Alman Yayıncılığının Türkiye Tablosu-*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

BARDAKÇI Murat, “Soykırımı Almanya Kışkırtıyor”, *Radikal Gazetesi*, 6 Haziran 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=154980> (e. t. 06. 06. 2005)

BARTH Hans, *Türk Savun Kendini*, çev. Selçuk Ünlü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

BAYHAN Ersen, “Ermeni Sorunu ve Bugünkü Alman Politikası”, *Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu-Tabliller-Belgeler-Kararlar-*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

BEŞİRLİ Mehmet, “Alman Belgelerine Göre Ermeni Meselesi ve Avrupa Emperyalizmi, 1878-1896”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 125, Nisan 2000.

BOA, MVM, Defter No: 198, Karar Sıra No: 163, BOA, DH. ŞFR, No: 53/305; 54/20, 381

BOA, MVM, Defter No: 198, Karar Sıra No: 163, Karar Tarihi: 15 Receb 1333-17 Mayıs 1331; *Osmanlı Belgelerine Ermeniler (1915-1920)*, T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 14, s. 53 ve 339

CANBOLAT İbrahim S., *Savaş ve Barış Arasında Dünya - korku ve umut arasında insan-*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇALIK Ramazan, “Almanların Ermeni Olaylarına Bakışı”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, haz. Şenol Kantarcı vd.. ASAM-EREN, Ankara, 2003.

ÇALIK Ramazan, “Armeniermorde im Jahre 1915?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 46, Mart 2000, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=304> (e.t. 21.08.2014)

ÇOLAK Mustafa, “‘Tehcir Olayı’nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: ‘Talat Paşa Davası’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 58, Cilt: XX, Mart 2004, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=130> (e.t. 21.08.2014)

ÇOLAK Mustafa, “Kaynak Kitiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-”, *Belleten*, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Aralık 2002.

ELEKDAĞ Şükür M., “Almanya Kendi Vicdanını Temizlemek İçin Türk Milletinin Tarihini Karalıyor! (1)”, *Zaman Gazetesi*, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=186251> (e. t. 25. 06. 2005)

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 49, 2001.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921), Ankara: T.C. Başbakanlık DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 50.

GÖNLÜBOL Mehmet, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 236, Ankara, 1975.

GÖNLÜBOL Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1982.

GUST Wolfgang, "Magisches Viereck -Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien-", <http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/GuidesView/MagischesViereckDe?OpenDocument> (e.t. 21.08.2014)

GÜRÜN Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

HANİOĞLU M. Şükrü, "Jön Türkler ve Osmanlı'da İç-Dış Politika Bağlantısı", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

HOFMANN Tessa, *Talat Paşa Davası 2. Kitap (2-3 Haziran 1921) Bilinmeyen Belgeler/Yorumlar*, çeviren ve yayına hazırlayan Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul, Aralık 2003.

HOFMANN Tessa, *Talat Paşa Davası Tutanaklar*, çev. Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul, Şubat 2003.

HOPKİRK Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995.

<http://www.d-armenier.de/cms/html/index.php> (e.t. 21.08.2014)

İYİGÜNGÖR Aydan, "The Profile of the Armenian Diaspora in Germany", ed. Kamer Kasım, Sedat Laçiner, *The Armenian Diaspora In France, the United Kingdom, Germany and Avustralia*, TEİMK, EREN, London-Ankara, 2003.

KANTARCI Şenol, "Tarih Boyunca Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a", Genişletilmiş 2. Baskı, haz. Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ömer E. Lütem, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, TEİMK ve ASAM-ERAREN Ortak Yayını, Ankara, 2003.

KILIÇ Selami, "Bazı Alman Çevrelerindeki 'Soykırım' İddialarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayı I. Cilt*, No 37, 2001.

KOÇAK Cemil (YTY), "Siyasal Tarih 1923-1950", haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 1908-1980*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

KODAMAN Bayram, *Şark Meselesi'nin Işığında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1993.

KÖYMEN Atilla, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Arşivlerdeki Gerçekler*, İyigün Matbaası, Ankara, 1990.

KURAT Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya 1798-1919*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, 1970.

KÜÇÜK Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 3265, İstanbul, 1984.

LEPSIUS Johannes, *Deutschland und Armenien 1914-1918 -Sammlung Diplomatischer Aktenstücke- (Mit Einem Vorwort Zur Neuausgabe Von Tessa Hofmann Und Einem Nachwort Von M. Rainer Lepsius)*, Donat und Temmen, Bremen, 1986.

MARX Karl, *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)*, 2. Baskı, çev. Selahattin Hilav, Attila Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

MAZICI Nurşen, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, Der Yayınları, İstanbul, 1987.

MCCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi Yayın San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1998.

MELEK Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 1985.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZAKINCI Cengiz, *Türkiye'nin Siyasi İntibarı Yeni Osmanlı Tuzağı*, 12. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2007

ÖZDAL Barış, "Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006.

ÖZDAL Barış, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir", *Global Strateji Dergisi*, Yıl 3, Sayı 10, Yaz 2007.

ÖZDAL Barış, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Andlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu (1918-1922 Dönemi)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Aralık 2006.

ÖZDAL Barış, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu I", *Global Strateji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 7, Sonbahar 2006.

ÖZDAL Barış, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu II", *Global Strateji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 8, Kış 2007.

ÖZDAL Barış, Mehmet Genç, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Türkiye - AB İlişkilerine Etkileri*, Alfa Akademi Basım Yayım, Bursa, 2005.

ÖZDAL Barış, "Doğu Sorunu Kapsamında Almanya'nın Ermenilere Yönelik İzlediği Politikalar -Tessa Hofmann'ın İddialarının Analizi ve Kritiği-", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler Cilt 1*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS II) 22-24 Mayıs 2008, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını No. 163, Ocak 2009, ss. 295-234.

ÖZGÖNÜL Cem, *Der Mythos Eines Völkermordes*, Önel Verlag, Köln, 2006.

ÖZYÜKSEL Murat, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZYÜKSEL Murat, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZYÜKSEL Murat, *Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

REÇBER Kamuran, *Tam Üyelik Müzakere Çerçeve Belgesi'nin Analizi*, Alfa Aktüel Yayınevi, İstanbul, 2006.

REÇBER Kamuran, *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, Alfa Aktüel Yayınevi, İstanbul, 2004.

SANDER Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü -Osmanlı Diplomasi Tarihi-*, İmge Yayınları, Ankara, 1993.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih -ilkçağlardan 1918'e*, 8. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

SARICA Murat, *Siyasal Tarih*, 2. Baskı, AR Basım Yayım, İstanbul, 1983.

Selami KILIÇ, *Ermeni Sorunu ve Almanya -Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

SELVİ Haluk, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nin Ermeni Politikaları (1908-1914)", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 225, Mayıs 2006.

SOY Bayram, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde II. Wilhelm Almanyası'nın Ermeni Meselesine Yaklaşımı", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 225, Mayıs 2006.

SÖYLEMEZOĞLU Şahin Ali, *Die Andere Seite Der Medaille*, Önel Verlag, Köln, 2005.

ŞİMŞİR Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

TANÖR Bülent, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.

TERZİOĞLU Arslan, "İttihat ve Terakki İleri Gelenlerinin Mektup ve Yazılarında Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de Berlin'de Öldürülmesi", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, haz. Şenol Kantarcı vd., ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003.

Tessa Hofmann, (Hrsg. und eingeleitet), *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht - Der Prozeß Talaat Pascha*, Reihe Progorm, Göttingen, 1980

TOKAY A. Gül, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", 3. Baskı, der. Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 2004.

TRUMPENER Ulrich, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

TUNCER Hüner, "*Doğu Sorunu*" ve *Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit Yayınları, Ankara, 2007.

URAS Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

WAYLET Bonyar, Ernst Jackh, *İmparatorluk stratejileri ve Ortadoğu -Doğu'da İngiliz Alman Rekabeti ve Balkan Savaşlarında Sonra Almanya-*, çev. Vedat Atila, Çhiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.

WIRTH Günter, "Der Todesgang des armenischen Volkes", *UTOPIE Kreativ*, Heft 169, November 2004.

YAVUZ Celalettin , "1915 Ermeni Zorunlu Göçüne Alman Subaylarının Bakışı", *Türk Yurdu*, Cilt: 26, Sayı: 226, Haziran 2006.

YERASIMOS Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye- Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına-*, 5. Baskı, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

YERASIMOS Stefanos, *Milliyetlet ve Sınırlar -Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu-*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.